

Divna Mrdeža Antonina

Odjel za kroatistiku

Sveučilište u Zadru

O predodžbama Talijana i talijanske kulture (posebice Mlečana) u pismima humanista Antuna Vrančića i povjesničara Ivana Lučića

U članku su predstavljeni rezultati istraživanja predodžbi o Talijanima, poglavito o Mlečanima, u epistolografiji humanista Antuna Vrančića (u poslanicama članovima obitelji i uglednicima iz 16. stoljeća) i povjesničara Ivana Lučića Trogirana iz 17. stoljeća (u privatnim pismima prijateljima i rođacima iz Dalmacije). Predodžbe o Mlečanima u žanrovski bliskim tekstovima, ali funkcionalno drukčije obilježenima i usmjerenima različitim recipijentskim skupinama, potiču na revidiranje stereotipnih pretpostavki o predliberalnim oblicima identiteta zabilježenim u žanru privatne poslanice konvencionalnih razdoblja književnosti. Analiza privatno iskazanih stavova u poslanicama trebala bi pomoći razumijevanju otkud potječu uobičajeni stavovi u književnim povijestima o tome da Mlečani nisu bili omiljeni među stanovnicima istočne jadranske obale, ali i o tome da su bili voljeni i uvažavani.

1.

Povijesni tragovi o poimanju identiteta vlastite zajednice¹ i predodžbi Drugih prisutni su kao tematski, usputni ili slučajni zapisi o identitetu u raznorodnim književnim i neknjiževnim tekstovima u ranom novom vijeku. Nalaze se i u epistolografiji starih hrvatskih pisaca u brojnim manifestativnim oblicima koje vezujemo uz nacionalni/etnički, rodni, regionalni, klasni, profesionalni, jezični, kulturni, ideološko-politički ili pak vjerski identitet. Na jugoistoku Europe identitet zajednice pokazuje se zanimljivim područjem istraživanja zbog brojnih etničkih zajednica rasprostranjenih unutar dvaju Carstava i Mletačke Republike u stoljećima osmanlijskih ratovanja u ranom novom vijeku pa ćemo se u ovom radu

¹ Većina se uvriježenih poimanja identiteta zajednice i značenja njegova sadržaja odnosi na konstrukte identiteta od 19. stoljeća naovamo, dok se o semantičkom polju sastavnih komponenti identiteta u starijim povijesnim razdobljima u društvenim znanostima koje uspostavljaju kriterije razumijevanja identiteta relativno malo govorilo. I sama nomenklatura i pripadajuća joj značenja proizvod su novovjekovlja, a sadržajne zapremnine joj se razlikuju od iste ili slične nomenklature u različitim povijesnim razdobljima. Brojna su sadržajna značenja identiteta, a sva su vremenski uvjetovana. U istraživanju te problematike u ranonovovjekovlju kolektivnom identitetu prilazim kao uglavnom interesno uvjetovanoj i/ili pak ideološki oblikovanoj (a ne kao izvanvremenskoj imanentnoj) vrijednosti stečenoj kulturom i socijalizacijom, a ne urođenom sviješću. Čine ga vrijednosti, kategorije, simboli, oznake i pogledi na svijet koje ljudi stvaraju da bi osmislili svoje mjesto u svijetu. Neke od vrijednosti i pogleda koji se vezuju uz izražavanje osjećaja pripadnosti zajednici pojavljuju se u pismima dvojice hrvatskih uglednih polihistora.

pozabaviti predodžbama Drugoga kao modusa izgradnje vlastitoga identiteta preko suprotnoga, Drugog i drukčijeg (uglavnom uspostavom razlika prema neprijatelju) i preko Sličnoga.

Korpus istraživanja su poslanice,² ranonovovjekovna rubna književna vrsta, važno izvorište za istraživanje auto i hetero- predodžbi. Doduše, epistolografija po svojoj prirodi, poglavito privatna poslanica sa sadržajem od društvenoga značenja, podrazumijeva ponajprije dominantnu prisutnost slika i predodžaba dviju osoba – pošiljatelja i primatelja poruke – a tek potom su za imagologiju poslanice bogat materijal za istraživanje heteropredodžbi i stereotipa.

Stoga bi bilo zanimljivo istražiti mogućnosti čitanja sadržajnih značenja pojedinih odrednica identiteta u ranom novom vijeku u toj ranonovovjekovnoj specifičnoj rubnoj književnoj vrsti u kojoj iskaz povijesnoga subjekta podrazumijeva osoban autorov stav, deklarativno prepoznatljiviji i jasniji od autorova glasa u iskazima likova u književnim vrstama.³

2.

Povijesne, geografske, političke i kulturne slike vlastitoga kolektiviteta i predodžba njegova mjesta unutar šire državno-političke zajednice, kao i dodiri zajednice sa sličnima, drugima i drukčijima, sadržaj su mnogih od preko tisuće otposlanih pisama humanista Antuna Vrančića (1504-1573)⁴ i približno dvjestotinjak pisama⁵ Ivana Lučića, historiografa iz

² Vrsta je iznimno popularna u ranom novovjekovlju nakon Petrarkina otkrića Ciceronovih pisama: „širom se Evrope, posebno u 15. i 16. stoljeću, proširila epistolografska književna vrsta, kao samostalna, značajna i visoko utjecajna književna i društvena pojava. Pravim Petrarkinim nasljednikom u ciceronskom tipu latinskoga pisma bio je Coluccio Salutati, nakon kojega su u 15. stoljeću slijedili Bruni, Poggio, Filelfo, pa Enea Silvio Piccolomini i Poliziano, zatim u 15. i 16. stoljeću Bembo i Sadoletto, Erazmo Roterdamski, i deseci epistologa ne samo u Italiji nego i u Francuskoj, Nizozemskoj, Njemačkoj, Hrvatskoj, Ugarskoj, Poljskoj.“ V. VRATOVIĆ: *Pisma Antuna Vrančića u okviru suvremene epistolografije evropske*. W: D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *S visina sv. Antun Vrančić*. Zagreb 1979, s. 294.

³ Poslanica ne ostavlja prostora za književno-teorijsku disputaciju o kategorijama autor/lik/pripovjedač/iskazni subjekt kao u književnom djelu zato što njezin autor pripada *povijesnom iskaznom subjektu*. Prema K. HAMBURGER: *Logika književnosti*. Przeł. S. Grubačić. Beograd 1976.

⁴ Vrančić potječe iz šibenske porodice čuvenih humanista koja je dala još dvojicu uglednih članova: brata mu Mihovila i nećaka Fausta. Odgojila ga je obitelj po majci hrvatskoga bana Petra Berislavića, a školovao se u različitim gradovima, među ostalim i u Krakowu, gdje su Antun i Mihovil bili u kulturnom krugu biskupa Piotra Tomickoga i surađivali s poznatim poljskim latinistima (A. Krzycki, S. Hozjusz i J. Dantyszek). Često se i rado vraćao u Krakow, gdje je tiskao i neka svoja djela. Na nagovor brata Mihovila vlastitu je korespondenciju počeo prikupljati 1538. godine. Prije te godine sačuvan je tek mali broj pisama, a znatan je dio korespondencije objavljen u *Monumenta Hungariae historica. Verancsics Antal Összes munkái*, I-XII). Ed. L. SZALAY et G. WENZEL. Series II, t. 2, 3-6, 9, 10, 19, 20, 25, 26, 32 (Budapest 1857-1875).

⁵ Objavljivanje Lučićevih pisama otpočelo je dva stoljeća nakon njegove smrti, u druguj polovici XIX. stoljeća. Objavljena su u nekoliko navrata: tri je objavio na talijanskom izvorniku I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 4 (1857), s. 126-135. Iz zbirke od 140 pisama, poslanih prijatelju Valeriju Ponteu, zadarskom arhidakonu, Bare Poparić je objavio 104 pisma, u cjelosti ili u odlomcima. B. POPARIĆ, *Pisma*

Trogira⁶. Premda u Vrančićevoj epistolografiji identitet zajednice nije osnovna tema, u sporednim se temama često može uočiti interes za prostor, domovinu, etnicitet iz kojega je autor potjecao, kao i zanimanje za identitet ljudi koje je susretao. Istraživanje je obavljeno na raznovrsnim pismima, a najvećma diplomatskim i privatnim, upućenim vlastodršcima, uglednim prijateljima i članovima obitelji. Vrančić je pisma skupljao s namjerom da ih tiska pa posjeduju i elemente javnoga govora i dobrim dijelom istaknutiju književnu komponentu od Lučićevih (1604-1679) koja su privatne naravi⁷ i čija sadržajna i diskurzivna razina šire granice epistolografskoga korpusa.⁸ No, pisma obojice su unatoč tome vrlo srodna, posebice s obzirom na retoričke osobine žanra epistolografije u ranom novom vijeku.

2.1. Ugarski primas i diplomat i hrvatski historiograf pismima su održavali veze s dugogodišnjim prijateljima i bliskim članovima obitelji te je prisna komunikacija i intimistički ton ujedno dio govora spram zavičajnoga prostora oblikovana iz perspektive zemalja u kojima su živjeli. U određenim je primjerima diskurz o zavičaju dobivao obličje minimalističkih tematskih refleksija, utemeljenih na emotivnoj komponenti o osjećaju pripadanja određenom prostoru, izvučenih iz, čini se, raširena filozofskoga svjetonazora humanizma. U tim su osvrtima implicirane i slojevite predodžbe sadržaja identiteta zajednice, a ekspliciraju se i značenja zavičaja kao domovinskoga prostora. Tako su u obilju emotivnih senzacija uočljive i autorove refleksije vezane uz pojam domovina (*patria*) u poslanici Mantovaninu Jacobu Stradi, slikaru, arhitektu i izumitelju.⁹ S talijanskim se prijateljem, evidentno je, morao posve

Ivana Lucića Trogirana, Starine JAZU, knjiga XXXI, Zagreb 1905, i knjiga XXXII, Zagreb 1907. Iz Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru objavio je I. KASANDRIĆ: *Četrnaest pisama Ivana Lucića*. „Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru“. T. 27-28(1981). Red. V. MAŠTROVIĆ, M. SUIĆ, I. VINSKI, s. 441-455.

⁶ Ioannes Lucius (1604–1679), pravnik i povjesničar, drži se začetnikom moderne historiografije u Hrvata upravo zbog djela *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam 1666.

⁷ Lučićeva pisma obiluju sadržajnim materijalom značajnim za poimanje identiteta intelektualne zajednice u ranom novom vijeku stoga što je pisao brojnim suvremeniciima relevantna društvena statusa, redom uglednim sunarodnjacima: rođacima Divnić u Šibenik, prijatelju Valeriju Ponteu u Zadar, potom Šimunu Ljubavcu, Franji de Dominisu, Stjepanu Gradiću, banu Petru Zrinjskom i drugima. Iz tona pisama je evidentno da brojne stavove dijeli s korespondentima pa su pisma posredan pokazatelj mišljenja pripadnika vodećih kulturnih krugova istočne Jadranske obale.

⁸ Opširnije o teorijskom aspektu epistolografije i tipološkoj problematici Lučićevih pisama vidjeti u mom radu *Povijesno nasljeđe i kulturni identitet u privatnoj korespondenciji Ivana lučića Trogirana*. „Fluminensia“. 23/2, 2011, s. 73-84. Dio Lučićevih razmatranja o identitetu zajednice iznijetih u tom članku uvodim, u ponešto izmijenjenom obliku, i u ovaj članak zbog isticanja određenih sličnosti s Vrančićevim pogledima.

⁹ Jacopo Strada (Mantova, 1507 – Prag, 1588) bio je i talijanski polihistor, koji je počeo uspon humanističkog uglednika kao mantovanski zlatar. Historiografi ga ističu i kao izumitelja strojeva, numizmatičara, lingvistica, kolekcionara i trgovca umjetničkim djelima. Bio je tipičan dvorjanin 16. stoljeća, služio iste gospodare kao i Vrančić, u potrazi za službom boravio je u mnogim kulturnim centrima sjeverne Italije, Njemačke i Ugarske. Od 1556. nastanio se u Beču i bio službenim umjetnikom i arhitektom (neprestano od 1576) trima habsburškim carevima Svetog Rimskog Carstva, Ferdinandu I, Maksimilijanu II i Rudolfu II. Budući da je Vrančiću bio blizak načinom života, obrazovanjem, a i po životnoj dobi, razumljivo je da su promjene životnog prostora

dobro razumjeti govorom kojim kreira emocijama garniran doživljaj domovine, odnosno zavičaja, dostavljajući mu stilski stvoren *imago*:

„Jer što je prirodnije i što bi moralo biti čovjeka dostojnije nego ljubiti domovinu i neprestano željeti u njoj boraviti? ... Kolik i kakav je grad bila i mogla biti Odisejeva Itaka, koja jedva zaslužuje ime morskog grebena, a kamoli otoka, prosudi sam. Stoga ovu ljubav, Strada, koju obično osjećamo prema domovini, ma čime bili zaokupljeni, valja nam pripisati samoj naravi i taj osjećaj ne smatrati protivnim razumu.“¹⁰

Osjećaj pripadnosti ishodišnoj zajednici Vrančić drži prirodnim, dakle, nečim što se zadobiva samim rođenjem te takva *biološka* veza podrazumijeva ljubav prema domovini. Iznijeti stav, čini se, nije mu problematičan niti drži da je u sukobu s pripadnošću kulturnim krugovima europskoga humanizma. Dakle, uz uobičajeno historiografsko akceptiranje svjetonazora humanista kao intelektualnog elitista koji respektira nasljeđe antičke civilizacije,¹¹ Vrančićev se svjetonazor ujedno prezentira patrijarhalnim, kako bismo ga danas nazvali, jer se u više pisama iskazuje emotivna vezanost za obitelj, grad, zavičaj i narod iz kojega je potekao.

Takav se stav čini uobičajenim među humanistima jer, primjerice, i renesansni mislilac Erasmo Roterdamski¹² u *Pohvali ludosti*, u raspravi o temi pobožnosti posve uzgredno definira i ljubav prema domovini među *prirodnim* osjećanjima čovjeka: „Zatim ima nekih osjećaja, koji drže sredinu, koji su tako reći prirodni; to su: ljubav prema domovini, nježnost prema djeci i roditeljima, odanost prema prijateljima“.¹³ Premda je spomen takve vrste ljubavi ponuđen upravo u kontekstu relativiziranja njezine vrijednosti naspram ironije o razvijenosti kršćanske duhovnosti, dostatno je polazište za razumijevanje uobičajenoga (i, valjda, rasprostranjenog) društvenoga i individualnog akceptiranja pojma ljubavi prema domovini. Naime, odmah poslije citirane misli Erasmo nastavlja: „Njih obični ljudi koliko-toliko cijene; a pobožni se čak trude, da te osjećaje išćupaju iz svojih srdaca (...)“.¹⁴

S tim u vezi, i podrijetlo se drži važnim u smislu vrsnoće osobe, što, naravno, nije nužno vezano s odnosom odanosti rodnom kraju. I vrsnom podrijetlu se podsmjehuje Erasmo,

mogle uzrokovati sličan osjećaj egzistencijalne nesigurnosti kod obojice te da su se dobro razumjeli po pitanju potrebe za konstruktom idealnoga zavičajnog prostora.

¹⁰ Przel. Zdeslav DUKAT, w: *Hrvatski latinisti, Croatici auctores qui latine scripserunt, I*, PSHK. Oprac. V. GORTAN, V. VRATOVIĆ. Zagreb 1969, s. 628-630.

¹¹ U hrvatskoj povijesti književnosti često je istican Ilija Crijević kao primjer humanističke općinjenosti latinitetom i netrpeljiva odnosa humanista prema nacionalnoj kulturi. Izjednačavanje narodnoga s vulgarnim Crijeviću se pripisivalo zbog izjava poput one o *ilirskom* jeziku koji naziva „skitskim kričanjem“.

¹² Vrančić je poznavao Erazma Roterdamskog i njegova djela. Čitao je i heretike poput Jeana Calvina, dopisivao se s Erazmom, a u jednom pismu raspravlja s prijateljem o ERAZMOVIM *Poslovicama*. Usp. o tome: D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 98.

¹³ *Pohvala ludosti* (orig.: *Stultitiae laus*). Przel. Darinka Grabovac. W. *Filozofija renesanse i odabrani tekstovi filozofa*³. Oprac. Vladimir Filipović, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1982, s. 152.

¹⁴ *Pohvala ludosti*. W: *Idem*, s. 152.

no potreba ironizacije posredno podrazumijeva određeno postojanje, odnosno i raširenost svjetonazora koji je predmet ironije: „E, ako me upitate konačno nešto o rodnom kraju, jer se i dandanas smatra, da je osobito važno za odlično porijeklo, u kojem je mjestu odjeknula prva dreka (...)“¹⁵.

Primjer iz pisma Jurju Draškoviću, zabilježen posljednjih godina Vrančićeva života, svjedoči o autorovu vjerovanju da je čovjek na određeni način *usađen* u zavičajni prostor u tolikoj mjeri da se katkad podrazumijeva i svojevrсна iscjeliteljska vrijednost domovine. Prijatelj Drašković poslao mu je na brigu u Trnavu (sjedište Ostrogonske nadbiskupije poslije pada Ostrogona pod Turke) dva hrvatska mlada plemića, Oršića i Škoblića. Škoblić se razbolio od bolesti kojoj nisu pomagali nikakvi lijekovi pa Vrančić piše prijatelju da bi mladiću mogao, možda, pomoći povratak u rodni kraj: „Ne vidim što još ostaje da se iskuša kako bi mu se vratilo prijašnje zdravlje, osim rodnoга tla i podneblja i drugih nekih stvari uz koje smo odmalena bili odgajani i na koje smo navikli.“¹⁶ Štoviše, razvidno je iz opisane zgrade da je riječ o raširenoj predodžbi među narodima: „Pamtim da sam tu vrst lijeka upoznao i kod našeg naroda i kod mnogih drugih.“¹⁷ Premda se ne spominje izravno, Vrančić jasno podrazumijeva da iseljeničku nostalgiju drži vrstom bolesti kojoj može pomoći povratak u rodni kraj.

Naglašenu domoljubnu notu nalazimo, primjerice, i u pismu bratu Mihovilu u prilici kad mu zamjera što se želi preseliti u Kopar te ga žučljivo odvraća od nauma:

„Evo što ja mislim o tvojoj želji da odeš u Kopar: na častan način ne možeš svoj dom nikako prenijeti tamo! A budući da šibenske litice mogu i tebe izdržavati i hraniti, baš kao što izdržavaju i hrane tolike tisuće ljudi iz našeg naroda, moj ti je savjet: nastavi ukrašavati šibensku Spartu i budi uvjeren da će se naš imetak povećati budemo li imali povjerenja u Boga!“¹⁸

Vrančić ne argumentira svoje stavove u stilu kakve političko-gospodarske disputacije o opravdanosti ostanka/odlaska iz ratom osiromašene regije, nego brata uvjerava oštrim prijekorom o potrebi borbe za opstanak na šibenskim liticama među svojimima („našim narodom“). Posljedice rata evidentno ne drži dužim remetilačkim faktorom za održanje na zavičajnom tlu a zanimljivim se čini implicirano dvoјstvo identiteta: političkoga i zavičajnog. Naime, politički gledajući Mihovil ne bi preseljenjem mijenjao državu jer su Šibenik i Kopar u Republici Veneciji u XVI. stoljeću, ali pojam domovine su „šibenske litice“ i „naš narod“, što se očito distingvira od političke državne zajednice u prepisci među braćom.¹⁹

¹⁵ *Pohvla ludosti*. W: *Idem*, s. 140.

¹⁶ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 249.

¹⁷ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 249.

¹⁸ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 145.

¹⁹ Udovice njegove braće s djecom ipak su na koncu, pred sam kraj Vrančićeva života, tražile od Vrančića da izmoli od kralja *salvus conductus* da bi se preselile s djecom u Veneciju zbog sigurnosnih razloga.

Relevantna je za poimanje identiteta u obiteljskim pismima i sintagma *domus nostra*,²⁰ slojevita semantičkog polja kao i *patria*, u istovjetnom retoričkom spektru iskaza o emotivnoj angažiranosti u patrijarhalnoj odanosti obitelji kao elementarnoj zajednici. Unatoč gotovo cjeloživotnoj odsutnosti iz doma,²¹ pisma svjedoče da je skrb o ugledu obitelji i prosperitetu njezinih članova stalna Vrančićeva obveza: školovao je mlađu braću, polubraću i nećake, a skrbio je i o udajama nećakinja.

Značenje sintagme *domus nostra* prepoznajemo i u ponosu zavičajnom pripadnošću, istaknutom u dodatku prezimenu: Vrančić *Sibenicensis Dalmata*. Dio skrbi čini i njegovanje prijenosa znanja o podrijetlu roda²², odnosno o obiteljskoj povijesti. Mihovilu i ocu naglašava bosansko podrijetlo porodice i doseljenje u Šibenik kao svojevrsno obiteljsko blago koje se prenosi predajom.

2.2. U diplomatskim i privatnim pismima pronalazimo i interes za zapadnoeuropske prosudbe i za razmišljanje stranaca o prostoru i prilikama na jugoistoku Europe. Vrančić nije strancima pripisivao pouzdanost u razlikovanju slavenskih etniciteta ni u poznavanju povijesne i političke situacije. U spisu „O položaju Erdelja, Moldavije i Vlaške“ negativno vrednuje i vjerodostojnost zapadnoeuropskoga bavljenja istočnoeuropskom problematikom.²³ Ili, u sličnoj situaciji tvrdi: „ipak su se zadovoljili da jednostavno naznače svjedočanstvo i mnogo su toga ostavili u tmini“.²⁴ Zbog površnih interpretacija otvoreno reagira, primjerice, u pismu upućenom talijanskom povjesničaru P. Gioviju, poznatom autoru ugarske povijesti, kritički se osvrćući na mnoga pogrešna tumačenja i nepoznavanje faktografije. U drugoj prilici vezanoj uz poznatu priču o surovom sultanu Selimu I., ocu Sulejmana Veličanstvenog, koji je naložio velikom veziru Mustafi da pogubi mladog Sulejmana, Vrančić ne nastupa s autoritetom svjedoka, ali je prilikom prelaska Mustafina mosta na povratku iz Drinopolja pratitelju Pigafetti ispričao priču u nešto izmjenjenijem obliku negoli se nalazi u djelu talijanskih historiografa P. Giovija i Guicardinija. U putopisu *Itinerario di Marc Antonio Pigafetta gentiluomo Vicentino* Pigafetta²⁵ ju bilježi s pouzdanjem u Vrančićevu verziju.

²⁰ U književnoj povijesti već je uočena. Usp. o tome: D. NOVAKOVIĆ: *Sentimentalni odgoj. Antun i Faust Vrančić*. Šibenik 1995, s. 13.

²¹ Vrančićevi biografi ističu da je malo vremena proveo u očinskoj kući u Šibeniku jer je Antuna, s bratom Mihovilom, još u najmlađoj dobi nekoliko godina odgajala majčina obitelj Statilić u Trogiru. Napuštao je Šibenik na duža razdoblja radi školovanja, a potom je otišao posve zato što ga je najprije ujak Petar Berislavić pozvao u službu, a nakon njegove smrti ujak Ivan Statilić.

²² U tom slučaju *rod* podrazumijevam kao generičko podrijetlo zajednice (obitelji, plemena), a ne kao *spol*.

²³ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 212-213.

²⁴ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 285.

²⁵ *Itinerario di Marc Antonio Pigafetta gentiluomo Vicentino*. Londra apresso Wolfio Inghlese 1585.

Takav tretman talijanskih historiografa ne podrazumijeva nužno Vrančićevo viđenje Drugog kao protivnika budući da naš humanist nastupa kao dio iste odabrane družbe polihistora s kojom se uspoređuje vrijednošću poznatih mu izvora i informacijama kojima raspolaže, a drži ih pouzdanima, čini se zato što su njegovi podatci iz prve ruke i rezultat su promatračkog iskustva.²⁶ No, svakako se doima da je u kompleksnom osjećaju prisutna i doza ljutnje na kršćansku Europu jer se Vrančićevo negativno izražavanje o površnosti povjesničara ne odnosi općenito na nestručnost struke nego na slabije poznavanje prošlosti upravo istočnoga, zanemarenoga dijela Europe.

Premda odnos prema zapadnim povjesničarima obiluje otvorenom kritičnošću ili pak potrebom da svojim pogledom dopuni ili korigira opis povijesnih zbivanja na koja su se osvrtni, i sam se katkad izražava neodređenije o identitetu srednje i jugoistočne Europe u komunikaciji sa strancima slabije upućenima u prilike pograničnoga područja s Osmanlijskim Carstvom. Primjerice, zapadnoeuroljanima se predstavlja Ugrom: „(...) a gdje kad zaželim i da ostanem bez ove tako naporne i mučne službe koja jedva da pripada biskupu – jedino što je još od naših starih takav običaj u Ugarskoj.“²⁷ Široko prepoznatljivo se legitimira državno-politički. U drukčijim situacijama, poput one koju odražava pismo upućeno Hasan-begu, hatvanskome sandžaku, prilikom podsjećanja na zajedničku pripadnost *nostrae nationis Croatae* („našem hrvatskom narodu“), očito je da se, u slojevima preko kojih legitimira pripadnost, doživljava i Hrvatom.

K tome, znano je da se redovito potpisivao i kao Šibenčanin, Dalmatinac. I u pismu Paolu Gioviju ističe svoj regionalni identitet deklarirajući se partikularnije kao Dalmatinac kojemu talijanski nije materinji jezik: „Ako taj prijevod ne bude posvuda odgovarao toskanskom izričaju i tvome duhu, znaj da je prevodio Dalmatinac, a ne Talijan!“²⁸ Naime, bio je među rijetkima u Ugarskom Kraljevstvu koji su razumjeli talijanski jezik, te je dobio zadatak da prevede Giovijev spis o turskoj povijesti s latinskoga te se povodom toga Gioviju – Lombardijcu – i obratio kao pripadniku iste zajednice: „Budući da je ovdje među Ugrima kolao (spis, *o. m.*) ne dajući glasa i potpuno nepoznat, zboreći jedino nama koji se u tvoje ubrajamo (...).“²⁹ U zajednicu koju neodređeno podrazumijeva sintagmom „nama koji se u tvoje ubrajamo“ možda svrstava govornike talijanskog jezika, potom i mediteranskoga

²⁶ Vrančić je veći dio života planirao napisati nastavak Bonfinijeve povijesti Ugarske. Strast za antičkim starinama opsjedala ga je te je djelomice i putovanja koristio kao prigodu za prikupljanje povijesnih izvora. Poznato je da je s prve diplomatske misije u Carigradu s Flamancem A. B. Busbecqom pronašao u Ankari *Res gestae divi Augusti* (Djela božanskog Augusta). U historiografiji je taj spis poznat kao *Codex Verantianus*.

²⁷ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ, *Idem*, s. 168.

²⁸ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ, *Idem*, s. 285.

²⁹ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ, *Idem*, s. 286.

kulturnog kruga. Moguće je da misli na padovanske đake, zajednicu povjesničara, ili pak nešto posve drugo.

Dakle, personalno tumačenje pripadnosti određenoj zajednici složeno je i redovito ovisi i o adresantovu predmnijevanju kako adresat razumije identitet sugovornikov i vlastiti i postoje li određene dodirne povijesne, teritorijalne ili kulturne točke na koje može računati u prepoznavanju eventualnih sličnosti sugovornika.

2.2.1. Slična osjetljivost za znanstvene istine i za činjenice o povijesnom identitetu domovinskoga prostora prisutna je stoljeće poslije i u pismu Ivana Lučića rođaku Danijelu Divniću. U komentaru historijskoga prikaza Kandijskoga rata iz pera Girolama Brusonija u knjizi *Historia dell'ultima guerra tra' Veneziani e Turchi...*, tiskanoj u Veneciji 1673., Lučić naglašava da je pronašao:

„(...) kako pogreške o pojedinim imenima i mjestima u Dalmaciji, isto tako činjenice iznijete drukčije od onih koje svi poznajemo, a koje su pronađene u Provinciji. Međutim, propustio sam pobrinuti se za to ili pribilježiti koju.“³⁰

U istom pismu Lučić kritizira i neupućenost Venecijanaca u važnost njegovih znanstvenih otkrića te upozorava na zbunjenost koju je izazvao dokazima da je Dalmacija bila kraljevstvo,³¹ a slično su prošli, kako napominje, i doprinosi u istoj stvari Šimuna Ljubavca i Franje Divnić. Također se trudi upozoriti Divnić na potrebu provjere podataka u raspravi koju je namjeravao dodati svojoj *Historiji*:

„ (...) da se ne bi pojavile kontradikcije, kao što bi se mogle pojaviti ako se tiska ono g. Ljubavca. Meni je odgovorio da je nakanio dodati ga na koncu Historije, ne zato da se izazove smetenost stavom da je Dalmacija bila kraljevstvo, nego da bi se zbunili oni koji su u Veneciji ismijavali raspravu, držeći je izmišljenom, i koji, vjerujem, nisu čitali moje djelo jer ne znaju latinski (...)“³²

Za razumijevanje autopredodžbe dalmatinskoga znanstvenika važnim se doima stav koji ukazuje na percepciju otežana probijanja historiografskih istraživanja iz pera dalmatinskih historičara među Mlečanima. U pismu su, uz adresanta, spomenuti i Ljubavac i Divnić, vodeći hrvatski historiografi iz Dalmacije njegova vremena. Autorova osjetljivost u citiranim

³⁰ Moj prijevod iz drugoga pisma *Al Sigr. Daniel Difnico*, s talijanskoga izvornika, koje je objavio I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI: *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. 4 (1857), s. 126-135. Tut. s. 129-130.

³¹ U povijesti se drži iznimno važnim Lučićev kartografski rad: karta *Illyricum hodiernum* objavljena uz treće izdanje *De Regno Dalmatiae et Croatiae* i uz posebno izdanje za *Atlas* Johanesa Blaeua, u kojem se nalazi posveta banu Petru Zrinjskom. *Illiricum hodiernum* je od posebna značenja i za poimanje identiteta u ranom novom vijeku, posebice zbog isticanja kraljevskih oznaka na grbovima hrvatskih regija koje su državno-politički pripadale krunama Turske, Austrije i Venecije. Krunama ukrašeni grbovi upućivali su na status kraljevstva Hrvatske, Slavonije, Bosne i Dalmacije. Pojavljivanje takve karte u atlasu nova je predodžba nacionalnoga prostora jugoistočne Europe, jer su u starijim izdanjima *Atlasa* na teritoriju spomenutih regija stajali grbovi Turske, Austrije i Venecije. Usp. o tome: M. KURELAC: *Idem*, s. 25.

³²*Al Sigr. Daniel Difnico*. W: I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI: *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857), s. 126-135. Tut. s. 129-130.

redcima nadilazi osoban osjećaj uvrijeđenosti zbog indolentna tretmana važnih povijesnih dokaza. Stručne se kritike Lučić, očigledno, nije pribojavao nego politikantske.

Podsmješljivost pak prema mletačkoj neukosti, uočljiva u konstataciji da mu djelo ne čitaju u Veneciji jer ne znaju latinski, vjerojatno je upućena određenim ličnostima iz stručnih krugova u kojima se znanstvena djela sve češće pišu na talijanskom jeziku, kako je postalo uobičajeno i u Europi, a iz čijih je redova, možda, izostala očekivana stručna reakcija.

Brinuo se i zbog recepcije djela u intelektualnim krugovima kod kuće (u Dalmaciji) koliko i oko reakcija u političkim krugovima Mletačke Republike, čija je osjetljivost na zakonitost tzv. povijesnih prava očigledno postojala, kako se također može razabrati iz pisama dvojice prijatelja. Potvrđuju to i dvojbe i procjene oko toga jesu li i koliko mogle zasmetati „zadarske podsade i splitske kronike“³³. Brinuo ga je politički odjek spoznajnih rezultata objavljenih istraživanja, primjerice onih koja se dodiruju aktualnih tema, kao što je međunarodni politički problem suvereniteta nad Jadranskim morem³⁴:

„Što se pak tiče slobodina dalmatinskih gradova, nisam mogao propustiti, da ih ne spomenem i naglasim svuda, gdje mi se je pružila prilika, da mi se ne bi predbacilo, da sam slab historičar i loš otadžbenik; i jer sam bio čuo da je i u Mlecima netko bio nešto promrmljao glede moga djela, zamolio sam gospodina upravitelja Detrika, neka upita preuzvišenoga Sagreda, što on kaže, i odvrati mi, da on dobro govori o djelu, a meni je dosta, da ne govori zlo.“³⁵

Fraza „slab historičar i loš otadžbenik“ govori o bojazni autora za način recepcije djela u domovini,³⁶ odnosno otvara prostor pitanju zrcale li ti i slični konstrukti problem eventualne autocenzure u historičara XVII. stoljeća. Interes za Lučićevu historiografsku sliku Dalmacije morao je biti doista velik i na široj razini, a ne samo među pripadnicima mletačke vlasti i među kolegama povjesničarima.

I Lučićevo izbjegavanje mecenatstva, koje bi ga riješilo brige oko tiskanja djela,³⁷ potiče na upit o povjesničarevu razumijevanju osjetljivosti predmeta istraživanja i na potrebu za očuvanjem neovisnih pogleda na problematiku povijesnih slojeva identiteta Dalmacije

³³ Kroniku anonimnog autora *Obsidio Iadriensis* objavio je Ivan Lučić kao dodatak djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae* 1666. godine.

³⁴ Rasprave o gospodarenju nad morem razvile su se upravo u XVII. stoljeću. Izazvao ih je svojim djelom *O slobodnom moru* H. de GROOTE, na što su se javile brojne reakcije o dokazivanju prava nad morima, naročito poslije Engleza J. SELDENa s djelom *O zatvorenom moru*. Europske su pomorske zemlje tražile gospodarska prava nad morima u okruženju, a sukladno tome Mlečani su dokazivali suverenitet nad Jadranskim morem te su se raspravama na odnosnu temu javili brojni autori (primjerice, Angeli Mathiaci, Cirillo Michele, Giulio Pace, Paolo Sarpi...).

³⁵ Przeł. B. POPARIĆ: *Idem*, s. 88.

³⁶ Pregled inventara uglednih Zadrana pruža podatke o znatnom broju primjeraka knjige *De Regno* u kućnim bibliotekama, što nam ukazuje i na znatan interes za prošlost Dalmacije u njezinim intelektualnim krugovima. A pogledi na isti predmet očito nisu bili slični u jezgri Serenissime i u intelektualnim krugovima u Dalmaciji, inače bi autorova zabrinutost za recepciju djela među sunarodnjacima u Dalmaciji bila izjednačena sa zabrinutošću zbog njegova prihvata kod mletačkih vlasti. Politikantskih se čitanja autor, čini se, pribojavao i kod kuće, a domoljublje sunarodnjaka očito nije želio povrijediti, a niti ugroziti vlastiti status domoljuba.

³⁷ Usp. o tome: M. K URELAC: *Idem*, s. 24.

usprkos tome što je pokroviteljstvo bilo rasprostranjena pojava. Naime, poznato je da je odbio napisati prigodnu raspravu o mogućnosti da se Venecija koristi kraljevskom titulom Dalmacije ako izgubi Kandiju, što je od njega zatraženo, a umjesto prigodnoga djelca započeo je pisati ambiciozno historiografsko djelo *De Regno*, kojim će odgovoriti i na to pitanje. Upravo je Lučić upozorio da se Venecija može služiti kraljevskim naslovom Dalmacije ukoliko izgubi otok Kretu, ali je ipak odbio napisati predloženu mu povijesnu raspravu o tome. Dapače, kad je otpočeo s pisanjem *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, „nastojao [je] da za njegov znanstveni rad nitko ne dozna“.³⁸

2.2.2. Kako su našijenci doživljavali predodžbe drugih o Hrvatima čitamo iz stereotipa u korpusu obiteljskih pisama. U jednom su demonstrirane Vrančićeve reakcije na to kako Talijani vide stanovnike s istočne Jadranske obale, odnosno kako je pretpostavljao da ih drugi vide. Primjerice, u savjetu mladom nećaku Faustu pri odlasku na školovanje u Padovu, ugarski primas nastupa kao nepovjerljivi i oprezni stric bogatoga životnog iskustva³⁹: „I dobro pazi ... da ti zemljaci kod kuće ne budu mogli spočitavati: 'Skit u Padovu, Skit iz Padove!'“⁴⁰ Uzgredno se čita da primjećuje razlike u kulturi europskih centara i rodne mu Dalmacije, premda se inače divi Hrvatima: „slavi drevnoga naroda“. Doduše, izreka funkcionira i kao fraza za izražavanje bojazni za uspjeh nećakova školovanja, a ne posvema kao stereotipan pojmovnik o tome kako nas vide drugi, odnosno kako vidimo sami sebe. Kako god, opozicioni par Skit i Padova dovoljno su zorna metonimijska slika o razlici u kulturi Šibenika i Padove.

Čini se da ispreplitanje auto- i heteropredodžbi sadrži i pismo Magdaleni Millaversi u redcima s ovlaš dotaknutom temom erdeljskoga kulturnog podneblja. I sam se pretvorio u izdanak iz kulturnog okružja jer je „postao polustarac i gotovo posve barbarin“ kojega je preoblikovala sredina:

„ (...) među ovim tvrdoglavim, šumskim i gorštackim narodom tako prisno i tako dugotrajno boravim, kao da sam već pred cijelu vječnost od vas došao. Pa iako se po licu i udovima prepoznajem kao čovjek, jer držim i glavu uspravno i vidim nebo, jer još nisam u svemu lišen razuma, ipak kao da sam zaboravio na uljudenost i gradsku društvenost. Ta ovdje sam, gdje god bio, gotovo seljak i brđanin te ne smatram da sam postao drugo nego jedan od onih koje je Kirka pretvorila.“⁴¹

³⁸ M. KURELAC: *Idem*, s. 15.

³⁹ O Vrančićevoj pustopašnoj mladosti brojni su tragovi ostavljeni u pismima. U književnoj je historiografiji čuveno pismo Mlečanki Magdaleni Millaversi koje se drži jednim od najljepših ljubavnih pisama u književnosti. U njemu Vrančić otkriva i čari većih bliskosti među negdašnjim zaljubljenicima. Ugarski primas nije zazirao u mladosti ni od ljubavnih skandala, o čemu svjedoči pismo ujaku Ivanu Statiliću u kojem moli pomoć i oproštenje zbog veze s izvjesnom udanom Uršulom s kojom je imao i dijete.

⁴⁰ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 225.

⁴¹ Antun Vrančić *Magdaleni Millaversi*. W: *Hrvatski latinisti I.*, s. 618.

Iskazana kroz filter vlastitih predodžbi i u ovisnosti o situaciji u kojoj se aplicira, heteropredodžba posjeduje pozitivan ili negativan predznak, odnosno akceptira se ili odbacuje. U Erdeljskom Biogradu Vrančić očito nije bio zadovoljan kulturnim okruženjem, premda nije isključeno da je slikovitost upotrijebljene hiperbole u službi umješnoga uvođenja u monolog ljubavne *dipartite* i u funkciji jačanja dopadljiva govora obrazovana humanista koji se želi legitimirati kao poznavatelj antičke povijesti i mitologije. Naime, nakon kontrastiranja erdeljske i mletačke kulture uvodi poredbu iz antičkog kataloga kao literarnu reminiscenciju kojom potvrđuje svoje stanje: „Živa je to istina, i ne moraš se, čini se, ni najmanje čuditi. Jer kao biljke i sjemenje – to je kažu, Kir govorio svojim Perzijancima koji su čeznuli za negdašnjom postojbinom u ravnici – tako i ljudska ćud i narav prilagođuju se kraju u kojem žive.“⁴² Potenciranje negativnosti podrazumijeva, doduše, i isticanje zadovoljstva negdašnjim zajedničkim trenucima u obilju Venecije i njezinih kulturnih blagodati.

Smještenost u središtu kulturnih i političkih procesa europskih i orijentalnih sila učinila je Vrančića figurom kroz čija se pisma prelama konstrukcija ranonovovjekovnoga identiteta individue koja je izišla izvan rodnoga, teritorijalnoga i političkog okvira gdje joj je osigurano „prirodno mjesto“ naslijeđeno rođenjem, a u novim je okolnostima oblikovao identitet stvoren kao razlikovni identitet slojevitom obilaznicom preko Drugih.

Njegovo kulturno razumijevanje s Drugima moguće je zbog toga što različite komponente vlastita identiteta dijeli s njima. Podrijetlo roda i kulturno-povijesno teritorijalno nasljeđe dijeli s Osmanlijama hrvatskoga podrijetla, s Mlečanima zajedništvo jezika komunikacije i kulturni identitet dobiven humanističkim obrazovanjem, kao i državnu zajednicu kojoj pripada njegova obitelj. S Ugrima ga vezuje političko zajedništvo u čijem je povijesnom nasljeđu sudjelovao i njegov narod, odnosno dijeli i egzistencijalno sudioništvo u državno-političkoj suvremenosti kao pripadnik zajednice Hrvata koja je participirala i kao politički subjekt Ugarskoga Kraljevstva.

2.2.3. Usputne stereotipne predodžbe o rodbinskim odnosima unutar mletačkih plemićkih obitelji otkrivaju zapravo Vrančićev stav o kulturi srodstva koja je njegovana unutar njegove vlastite zajednice. Mlečane drži bešćutnima, i to u tolikoj mjeri da ne žale zbog smrti starijih, nego je štoviše „baš najviše i žele, kako bi bez uzde i nadglednika u

⁴² Antun Vrančić *Magdaleni Millaversi*. W: *Idem*, s. 619-620.

najljepšem i najslobodnijem gradu mogli veličanstveno uživati u svim tim pogodnostima“.⁴³ Jasna je osuda pohlepe koja uništava odanost i skrb vjerojatno i stoga što nije razumljiva humanistu koji se školovao i formirao u jednu od vodećih ličnosti na ugarskom i habsburškom dvoru upravo zahvaljujući potpori porodice.

Valja se podsjetiti da već spominjana sintagma *domus nostra*, rado rabljena u Vrančićevu jeziku, podrazumijeva i nastojanja oko društvene afirmacije obitelji unutar vlastite nacionalne i socijalne zajednice u smislu očuvanja njezina ugleda i položaja na društvenoj ljestvici. Na primjer, briga za Faustovo učenje i kontrola uzorita ponašanja mobilizirala je stričeve materijalne snage i društvene veze u Padovi i Veneciji. I drugi obiteljski humanistički krugovi svjedoče o važnosti obitelji u humanizmu kao vrijednosti određenog vremena: brojni su humanisti stasali zbog poticaja i materijalne podrške starijih članova u obitelji (znano je, primjerice, da se u Šibeniku osim Vrančićevih ističu generacije uglednika u obitelji Divnić, ili u Trogiru obitelji Andreis, Čipiko, Statilić, Lučić, u Splitu Alberti, u Zadru Civalieli...). Spomenute su obitelji često bile međusobno povezane ženidbenim vezama te se skrb o mlađim naraštajima nalazila i među daljnjim srođnicima: na primjer, trogirski Berislavići i Statilići brinu o šibenskim Vrančićima, trogirski Lučići o šibenskim Divnićima i obratno.

Mišljenje o Mlečanima Vrančić izražava i u otvorenom upozorenju Faustu da ih se kloni:

„O tom gospodinu Badoaru i svim drugima mletačkoga roda, s obzirom na to da smo Ti u prethodnome pismu opsežnije govorili, ovdje ne želimo duljiti. Ako tamo svim ljudima takva kova budeš sve vjerovao, jako me strah da ćeš na kraju pasti u neku zamku. Pazi se da ne upadneš u nju i da nas ne uvučeš u bilo kakve obveze! Znamo mi talijansku ćud, znamo i ljude koji žive samo od spletkarenja. Zato otvori oči i gledaj, i nemoj vjerovati u sve što Ti nude ili čak obećavaju!“⁴⁴

Riječi „znamo mi talijansku ćud“ možemo razumjeti i kao zabrinutost za nećaka, ali ostrašćenost izraza vjerojatno ukazuje na pouzdanje u vrijednost vladajućih stereotipnih predodžbi.

Vrančić rezolutno odbija i srodstvo s Mlečanima:

„Mi se sigurno nikad nećemo složiti da se naše nećakinje sparuju s mletačkim plemićima. Pa oni su vaši gospodari: jednaki niti hoće niti mogu biti! Neka se onda i žene kod kuće.“⁴⁵

Sve sadržajne slojeve značenja u upozorenju „oni su vaši gospodari“ možemo samo nagađati, no srodstvo s Mlečanima pouzdano nije dočekivano s radošću u nekim plemićkim krugovima u Dalmaciji jer se sa sličnim stavom susrećemo i stoljeće poslije u pismu Ivana

⁴³ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ, *Idem*, s. 86.

⁴⁴ Prema: D. NOVAKOVIĆ: *Idem*, s. 81.

⁴⁵ Prema: D. NOVAKOVIĆ: *Idem*, s. 75.

Lučića Trogirana nećakinji Marijeti kojoj je bio skrbnik⁴⁶. Lučićev otpor prema njezinoj udaji za sina mletačkoga kolunela Teodosija ide u kontekst njegovih zaziranja od bliskih veza s mletačkom vlašću. U pismu Ponteu, br. 58, opravdava svoj čin i time što ni Marijin otac nikada nije htio primiti ni naslova ni službe Republike „per non restar sottoposto a quello, che non li piacesse, per quelle cause, che può immaginarsi senza che m' esprima“ (= zato da ne bi bio podanikom onima koji mu se ne dopadaju, zbog razloga koje možete zamisliti, a da ih i ne spominjem).⁴⁷

Zaziranje od brakova s Mlečanima moglo bi odražavati i usađen oprez zbog poodavno poznate zabrane mješovitih brakova, što su je sami uveli Mlečani nakon zauzeća Zadra 1246., kada su odlučili prekinuti veze Zadra s hrvatskim zaleđem, a u grad su naselili vlastito stanovništvo.⁴⁸ Poslije povratka izvornih stanovnika u grad 1247. godine, zabranjene su im, između ostaloga kako je poznato, i ženidbene veze s Hrvatima, kao što nisu smjeli primiti u grad ni nove stanovnike bez duždeve dozvole za svakog novog doseljenog Hrvata.

Čime je zapravo bila motivirana i recipročna nesklonost – među pripadnicima plemićkih obitelji iz Dalmacije prema brakovima dalmatinskih plemićkih kćeri s Mlečanima – ne znamo sa sigurnošću. Nije isključeno da su u pitanju, osim možebitna ponosa plemenitaša slobodnih kraljevskih gradova, i prava ženskog nasljeđivanja, odnosno problemi koji bi mogli iskrsnuti ulaskom stranca, vlastodršca, u obiteljski posjed.

Možemo razmišljati, premda teže, o takvu ozračju u Dalmaciji i kao o svojevrsnom ehju povijesnoga naslijeđa zabilježena, primjerice, u kronici *Opsidio Iadriensis* budući da u njoj dominiraju slični, emotivno obojeni stavovi o osobinama Mlečana:

„Mleci su za sebe uzeli dolično ime Venezia, jer taj grad sve ljude v e n a t u r, tj. lovi da bi ih progutao, a ono što mu upadne u ždrijelo nikada ne vraća. Izjave Mlečana nikada nisu pouzdane. Kao što ptica leti po zraku na sve strane, tako oni imaju dvosmislen jezik i jedini zaziru od pravila i odredaba valjanijih i biranijih govornika.“⁴⁹

Lučićevim objavljivanjem *Opsidio Iadriensis* postala je naširoko poznatom tek u 17. stoljeću,⁵⁰ ali je već u rukopisu bila poznata i ranije u Dalmaciji pa je teško zamisliti da je, primjerice, polihistoru Vančiću bila nepoznata.

⁴⁶ Marijeta je posljednji izdanak splitske patricijske obitelji Papalić, a ujak ju je poslije prisilna raskida zaruka s Teodosijevim sinom udao za pripadnika dalmatinskoga plemstva, zadarsko-šibenskoga vlastelina Francesca Soppe, sina svoga dobrog prijatelja.

⁴⁷ Moj prijevod iz: B. POPARIĆ: *Idem*, s. 83.

⁴⁸ Međutim bili su primorani uskoro vratiti staro gradsko stanovništvo iseljeno u okolice jer su mletački doseljenici odbili živjeti u gradu zbog osjećaja ugroženosti od iseljenika i okolnog autohtonog ruralnog stanovništva.

⁴⁹ *Opsada Zadra, Prolog*. Prezl. V. GORTAN. W: *Hrvatski latinisti I*, s. 84.

⁵⁰ Objavljivanjem u knjizi *De Regno Dalmatiae et Croatiae* 1666, Lučić je pridonio očuvanju još jednoga teksta: *Ljetopisa popa Dukljanina* i Marulićeva prijevoda toga teksta naslovljena *Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patricio latinitate* (...).

Sami Mlečani nisu suviše ozbiljno uzimali njezin sadržaj, kako se naslućuje iz Lučićeva pisma prijatelju iz Zadra Valeriju Ponteu: „(...) a što se tiče zadarske podsade i splitskih kronika, premda imade tu gdješto protivno prejasnoj Republici, ipak mi se čini, kada se prisposdobi ono malo nepovoljno da se s tim više ističe toliko drugoga povoljna.“⁵¹ Posljednje se riječi odnose na spoznajne dosege Lučićeve povijesti koji su pogodovali venecijanskim geopolitičkim interesima.

2.2.4. Brojniji su komentari u kojima se humanist Vrančić divi Mlecima, nego situacije u kojima im nešto zamjera. Najčešće susrećemo superlative u prigodama kad ocjenjuje civilizacijske i kulturne dosege Venecije. Iskreno divljenje i respekt eksplicitno iskazuje u pismu Jakobu Stradi, ljubitelju starina s kojim je očito dijelio istovjetan osjećaj divljenja za venecijansku kulturu: „Mleci – to je tržište, pozornica, boravište gotovo čitavog svijeta. Sjeti se njihove veličanstvenosti i ljepote, njihovih zgrada, institucija, uglađenosti, brižnoga nastojanja oko svih umjetnosti i onih nebrojenih umjetničkih djela kojima su tako slavni.“⁵²

I pismo Magdaleni Millaversi otkriva pošiljateljev pogled na Mletke kao na carstvo užitaka i znanja:

„I sve se više uvjeravam da me je to snašlo, kada u mislima pomnije obnavljam protekli život i drugovanje s ljudima najplemenitijega podrijetla, zajednički život i navike s prijateljima, zajedničko stanovanje i druženje s onima s kojima sam se u tvom gradu Mlecima uz najveće užitke u mladosti znanstveno obrazovao.“⁵³

Sebe, svoju obitelj, a evidentno i širu zajednicu, doživljava izdankom prostora koji je siromašniji takvom kulturom. Uspostavlja jasnu sliku identiteta etničke/nacionalne zajednice i državnopolitičkog identiteta predstavljanjem suodnosa zajednice podrijetla i političke pripadnosti. Vrančiću je Italija centar svjetskih zbivanja pa zavidi, primjerice, Draškoviću što je u Hrvatskoj bliži izvorištu informacija budući da mu je bliža „Italija i morska obala“.⁵⁴ Mihovil je, doduše, djelomice zadovoljavao njegovu znatiželju vijestima o stanju kod kuće i u Republici. Svijest o respektabilnoj kulturnoj premoći državnopolitičke zajednice kao vladajuće ne miješa se u njegovim pismima s emotivno toplim odnosom prema zavičaju i ponosom povijesnim nasljeđem zajednice podrijetla.

2.2.5. Kao što Vrančić s izrazima divljenja govori o Veneciji, naglašavajući redovito žaljenje za njezinim bogatstvom i kulturom, Ivan Lučić izražava štovanje Rimu kao

⁵¹ B. POPARIĆ: *Idem*, s. 88.

⁵² W: D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ, *Idem*, s. 628.

⁵³ *Antun Vrančić Magdaleni Millaversi*, W: *Idem*, s. 618.

⁵⁴ D. NOVAKOVIĆ, V. VRATOVIĆ: *Idem*, s. 239.

internacionalnom znanstvenom centru 17. stoljeća u kojem se trajno nastanjuje poslije 1654. godine radi toga što će mu znanstvena klima i dostupnost izvora omogućiti da realizira projekt o domovinskoj povijesti, kako kaže u oporuci koju je sastavio prije odlaska iz Trogira. Iz Rima je slao prijateljima slikovite izvještaje o arhitekturi grada, kulturnim događanjima, ali i o osobnoj svakodnevici o kojoj bilježi elemente kulture rimskoga gradskog življenja, poput, primjerice, uobičajene poslijepodnevnice dokolice u pomodnoj vožnji dvokolicom u okolici Rima.

Lučićeva iskustva s Venecijom pak dotiču se problema s vlastima⁵⁵, za razliku od Vrančića koji predstavlja nećaku Faustu opasnosti venecijanskoga i padovanskog zavodljiva svijeta, u liku raskalašena života s ljudima koje drži nepouzdanima, iz bojazni da ne odluta od studentskih obveza. Osobna perspektiva obojice našijenaca tako predstavlja problematiku percepcije dodira s Venecijom na različitim razinama: jednu čini kulturna i socijalna dimenzija mletačkoga življenja predstavljena preko stereotipnih bojazni od zamki koje prijete došljaku, a druga, Lučićeva, govori o problematici življenja s kontrolnim okom vlasti koje zadire i u privatnu korespondenciju podređenih, od čijih javnih razmišljanja i napisane riječi, očito, strahuje.

I šire viđenje odnosa mletačkih vlasti i individualnih sloboda Dalmacije dotaknuo je Lučić u spomenu raspoloženja Dalmatinaca prema venecijanskim vlastima u pismima prijatelju arhiđakonu Valeriju Ponteui, Zadrani, ili pak Danijelu Divniću, Šibenčaninu, bratu povjesničara Franje Divnića. Daje naslutiti da domicilno stanovništvo Dalmacije nije doživljavalo život u Mletačkoj Republici posve blagodatnim kako bi se to dalo zaključiti, primjerice, prema čitanju otvorenih pisama, pohvalnica, a poglavito dedikacijskih poslanica u književnim djelima. U pismu br. 13 naslućuje se aluzija koja bi se mogla vezivati uz mišljenje adresanta o političkim slobodama Zadrana. Kaže da se razgovori njegovih građana ograničavaju na teme koje im dozvoljavaju „le catene ed il malcontento“ (= okovi i

⁵⁵ Primjerice, nepovjerenje prema mletačkim vlastima prisutno je i u Lučićevim iskazima sumnje u mletačku kontrolu korespondencije. Naime, pažljivo podsjeća prijatelja Ponteua da već ionako zna što želi reći: „(...) e perchè vo dubittando, che le mie lettere possino esser ucellate, farò scriver la mansione al Sr. Arciprete Simeone Gaudentio, che così riescira più sicuro il ricapito (...)“ (= budući da sumnjam da moja pisma mogu biti presretana, zadužit ću gospodina nadžupnika Simeona Gaudencia koji će pouzdanije uspjeti osigurati dostavu). *Pisma Ivana Lučića Trogiranina. Nr. 41.* Oprac. Bare Poparić, s. 62. Lučić ne spominje zbog čega je mogao biti sumnjiv mletačkim vlastima, ali iz formulacija i tona pisama razvidno je da je njegova sumnja nailazila na odobravanje Valerija Ponteua. U pismima iz Rima Lučić je komentirao i poglede javnosti na društveno-političke teme, kao i reakcije na *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, njegovo najveće znanstveno djelo. Naime, to što je djelo dobilo cenzorsku dopusnicu, nije dovoljno umirivalo autora pa je s prijateljem Valerijem Ponteom razmjenjivao dojmove o recepciji djela kod vlasti. A da cenzorsku dopusnicu Venecije nije bilo jednostavno dobiti, poznato je. Tako je nije dobio rukopis *Statut grada Trogira* pa je Lučić nastojao svoju nakanu tiskanja ostvariti u budućnosti, ostavivši za to i novac i zadužbinu zemljacima da djelo tiskaju ukoliko to njemu za života ne uspije.

nezadovoljstvo). Povjesničar Miroslav Kurelac, dobar poznavatelj Lučića, tumači spomenute rečenice u kontekstu povijesnoga odnosa Zadran (njihovih pobuna) prema Mlečanima.⁵⁶ Imao je u vidu i Lučićevo iskustvo s mletačkom vlašću, odnosno stvaran sukob o kojemu govore njegovi suvremenici: Francuz Spon (pismo br. 102) i M. Bell (uvod izdanju Lučićeva djela, III. tom *Schwandtnerovih Scriptorum rerum hungaricum*), a poslije i Kreljanović-Albinoni,⁵⁷ na što se i noviji povjesničari često pozivaju.

Govor o istim temama u dvama različitim iskazima – u zatvorenom, privatnom pismu, s jedne strane, i u stručnim komentarima u neutralnom diskursu znanstvenika, s druge strane – otvara prostor za razmatranje diskurzivne distinkcije (privatnog i javnog govora) o društvenim temama u ranom novom vijeku. Naime, pisma Ivana Lučića posjeduju otvoreniji i emotivniji iskaz o pitanjima povijesnih i političkih prilika, o međusobnim odnosima kolektiviteta unutar multietničkih zajednica ili, s tim u vezi, o predodžbi vlastite zajednice i predodžbi drugih. Razumljivo, riječ je o tekstovima koji nose oznaku privatnosti, a nisu upućeni širem čitateljstvu, a u tekstovima namijenjenima javnosti (historiografskim djelima) iskaz se mijenja u neutralan ton lišen subjektivnih stavova i emotivna angažmana autora jer je historiografski pristup u Lučićevu radu podrazumijevao znanstveni diskurz, a ne prevladavajući narativ legendi i pseudopovijesti njegova vremena.⁵⁸

3.

U Vrančićevim je pismima predodžba Mlečana i talijanske kulture naspram autopredodžbe vlastite kulture svjetonazorno kompleksna i stilski raslojena u različitim registrima: od minijturnih književnih refleksija visoke stilske razine, kakve nalazimo u pismima Jacobu Stradi ili pak Magdalenii Millaversi, pa do razgovornoga stila i emotivno prisnoga tona u redcima privatnih obiteljskih pisama kakva piše nećaku Faustu. U obraćanju nećaku kao mlađemu članu obitelji vlastite heteropredodžbe stilski približava uzgrednim

⁵⁶Taj podroban prikaz mletačkoga zaposjedanja Zadra g. 1345/46. emotivno je intonirana izrazito protumletačkoga stava:

„Grad Zadar, za koji se kaže da je bio prvi među gradovima pokrajine Dalmacije, Mlečani odluče zbrisati s lica zemlje, a stanovnike nemilo i okrutno raspršiti. Nisu mu predbacivali nikakvo zlodjelo, nego su vjerovali riječima klevetnika te mu nisu dopuštali da se ponosi darom Carstva tom gradu. Iako u njemu nisu nalazili nikakve spletko niti traga kakvom poroku, napali su ga kao što nemilosrdan grabi janje. Koliko li su nevinih otrgli iz krila roditelja i, da bi ostvarili svoj naum, otjerali ih da širom svijeta žive u bijedi.“

Opsada Zadra, Prolog. Preč. V. Gortan. W: *Hrvatski latinisti I*, s. 84.

⁵⁷ I. KRELJANOVIĆ-ALBINONI: *Memorie per la storia della Dalmazia*. Vol. II, s. 233.

⁵⁸ Lučić pristupa povijesti u skladu s novim zahtjevima suvremene mu historiografije: respektira pouzdane historijske izvore u svrhu vjerodostojnosti i objektivnosti. Današnja historiografija ocjenjuje da „Lučićeva djela idu ukorak s djelima bolandista, što dolazi do izražaja već u njegovom prvom tiskanom djelu Vita B. Ioanis ... (...) Kritički pristup izvorima osnova je metode koju su primijenili u prvoj polovici XVII. stoljeća J. Bolland i njegovi suradnici.“ M. KURELAC: *Idem*, s. 125.

formulaičnim općepoznatim stavovima pa i jasnim stereotipima. U situacijama kad se oslanja na stereotipne predodžbe ne tumači okolnosti nastanka mišljenja niti pobliže objašnjava eventualna osobna iskustva kao izvorište stavova.

Zgode u kojima je izrečeno osobno mišljenje o Mlečanima vezane su uz sjećanja na davno provedeno vrijeme u Italiji. U zamjerkama koje pripisuje Venecijancima (poput prevrtljivosti, raskalašenosti, nebrige potomstva o starijima, opaski o gospodarima s kojima se nije uputno oroditi) čitaju se tragovi historiografske lektire i njome potpomognute stereotipne percepcije baštinjene iz povijesnoga nasljeđa među Hrvatima u Dalmaciji, a potom i vjerojatna neposredna iskustva iz mladosti.

Vrančićev pogled na Italiju dopire izvana – s političkoga prostora Ugarske u kojoj živi, a tek rijetko ga fiktivno premiješta. Primjerice, kad joj upućuje pogled iz Šibenika u govoru o Mlečanima iz perspektive konvencija o udajama nećakinja i školovanju nećaka, ili pak u kontekstu govora o bratovoj selidbi. Spomen Venecije i Padove vezan je uglavnom uz ugodna sjećanja na vrijeme mladosti. U takvom kontekstu talijanski prostor apostrofira izrazima mladenačkog oduševljenja, u razumljivim nostalgичnim sjećanjima koja posjeduju auru zlatnih vremena iz osobne prošlosti.

Implementiranje vlastite prošlosti u prostor Kulture podrazumijeva u neku ruku i vrijednosnu meta-razinu istoga prostora kao emisionoga centra kulture i znanosti Europe. Stoga u sjećanjima ističe da ga je kao humanista modelirao matični civilizacijski prostor, koji je time, u neku ruku, i zajednički. Pomoću različito usložnjena mišljenja o drugima (i afirmativne i negativne percepcije) prezentira se posredno i kultura vlastitoga naroda kao istodobno sličnoga i drukčijega od matice Kulture. Sličnost podrazumijeva osjećaj pripadnosti istom kulturnom krugu naroda u kojem se odgaja humanistički duh vlastite mladeži, a različitost prezentira baštinjenu svijest o partikularnostima u sustavu vrijednosti matične zajednice: primjerice, podrazumijevani osjećaj pripadnosti obitelji i poštovanja obiteljskih autoriteta, odnosno tradicija koje, drži, valja njegovati.

U Lučićevim pismima, autorovi osobni pogledi na Mlečane iskazuju se na podlozi konkretnih događanja u situacijama iz osobnih iskustava, uvjetovanih stvarnim društvenim prilikama u kojima je radeći zadirao i u politički zabran. Pošiljatelj pisma ovlaš dotiče u više navrata očigledno postojeće oprečne političke svjetonazore političke elite Serenissime i elitnih krugova u Dalmaciji. Krug njegovih prijatelja i rođaka pripadnici su dalmatinskoga plemstva koje je, čini se, od ranije dijelilo emocije slične onima izraženima u Vrančićevoj prepisci, gotovo stoljeće starijoj. Prema komentarima o upravljačima Dalmacije među članovima nekoliko dalmatinskih plemićkih obitelji (Vrančići, Divnići, Zavorovići, Ponte, Lučići) doima

se da su identitet vlastite zajednice, poglavito njezino povijesno nasljeđe kao dio identiteta, doživljavali drukčijim od identiteta zajednice koja je imala političku vlast nad njima.

Lučićev pogled na zapadnu obalu Jadrana, unatoč stavovima sličnim Vrančićevima, pogled je iznutra, dakle, sa stajališta podanika Serenissime. Potvrđuju to mnoga zapažanja i mišljenja koja se tiču odnosa prema problemima s mletačkom vlasti: (ne)akceptiranja spoznajnih rezultata njegova historiografskog rada, brige oko cenzorskih dozvola koje je trebao ishoditi, nepriznavanja rezultata rada nekih drugih hrvatskih povjesničara (Ljubavca, Divnića, Zavorovića), kontrole korespondencije i slično.

Literatura

- DADIĆ, Ž.: *Znanstvene informacije u srednjoj Dalmaciji u 17. stoljeću i uloga Ivana Lučića*. W: *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, T. 1-2. Zagreb 1982.
- GORTAN, V., VRATOVIĆ, V. (Oprac.): *Hrvatski latinisti, Croatici auctores qui latine scripserunt*, I. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb 1969.
- HAMBURGER K.: *Logika književnosti*. Preł. S. Grubačić. Beograd 1976.
- HILDERBRANDT W., H.: *Some Influences of Greek and Roman Rhetoric on Early Letter Writing*. W: „The Journal of Business Communication“, 25, 3, 1988, s. 1-27.
- KASANDRIĆ, I. (Oprac): *Četrnaest pisama Ivana Lučića*. W: „Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru“. T. 27-28, 1981, s. 441-455.
- KRELJANOVIĆ-ALBINONI, I.: *Memorie per la storia della Dalmazia*. Vol. II. Zadar 1809.
- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, I.: *Izborna pisma Ivana Lucija*. W: „Arhiv za povjestnicu jugoslavensku“, 4. Zagreb 1857, s. 126-135.
- KURELAC, M.: „Stjepan Gradić i rimski znanstveni krug XVII. stoljeća“. W: *Zbornik radova o dubrovačkom učenjaku Stjepanu Gradiću*. Žarko Dadić (red.), Zagreb 1985, str. 17-33.
- KURELAC, M.: *Ivan Lučić Lucius, otac hrvatske historiografije*. Zagreb 1994.
- LUCIUS, I.: *De regno Dalmatiae et Croatiae*. Amsterdam 1666.
- MRDEŽA ANTONINA, D.: *Drukčiji od drugih*. Zagreb 2010.
- MRDEŽA ANTONINA, D.: *Povijesno nasljeđe i kulturni identitet u privatnoj korespondenciji Ivana lučića Trogirana*. „Fluminensia“, 23, 2. Rijeka 2011.
- NOVAKOVIĆ, D., VRATOVIĆ, V.: *S visina sve, Antun Vrančić*. Zagreb 1979.
- NOVAKOVIĆ, D.: *Sentimentalni odgoj. Antun i Faust Vrančić*. Šibenik 1995.
- Obsidio Iadriensis* (anonim). W: I. LUČIĆ: *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam 1666.
- Opsada Zadra, Prolog*. Preł. V. GORTAN. W: *Hrvatski latinisti I*. Zagreb 1969.
- PIGAFETTA, M. A.: *Itinerario di Marc Antonio Pigafetta gentiluomo Vicentino*. Apresso Wolfio Inghlese. Londra 1585.
- POPARIĆ, B. (Oprac): *Pisma Ivana Lučića Trogirana*: „Starine“ JAZU. T. XXXI. Zagreb 1905.
- POPARIĆ, B. (Oprac): *Pisma Ivana Lučića Trogirana*, „Starine“ JAZU, T. XXXII. Zagreb 1907.
- ROTTERDAMSKI, E.: *Pohvala ludosti* (orig.: *Stultitiae laus*). Preł. Darinka Grabovac. W. *Filozofija renesanse i odabrani tekstovi filozofa*³. Oprac. V. Filipović. Zagreb 1982.
- SZALAY L., et WENZEL G., (ed): *Monumenta Hungariae historica*, series II, t. 2, 3-6, 9, 10, 19, 20, 25, 26, 32 (*Verancsics Antal Összes munkái*, I-XII). Budapest 1857-1875.

O predodžbama Mlečana i talijanske kulture u pismima humanista Antuna Vrančića i povjesničara Ivana Lučića

Sažetak

U članku su predstavljeni rezultati istraživanja o predodžbi Talijana, posebice Mlečana, u epistolografiji ranoga novog vijeka, na primjeru pisama humanista Antuna Vrančića (16. stoljeće) i povjesničara Ivana Lučića

Trogiranina (17. stoljeće). U Vrančićevim je pismima predodžba Mlečana i talijanske kulture vrijednosno istaknuta preko autopredodžbe vlastite kulture. Svjetonazorno je kompleksna i raslojena u stilski različitim registrima: od minijturnih književnih refleksija o domovinskim temama (u pismima Jacobu Stradi, Trankvilu Andreisu) ili pak iskaza na visokoj stilskoj razini punih divljenja za talijansku kulturu, kakve nalazimo u pismima Jacobu Stradi ili pak Magdaleni Millaversi, pa do razgovornoga stila i emotivno prisnoga tona u redcima privatnih obiteljskih pisama, kakva piše, primjerice, nećaku Faustu. U obiteljskim je pismima više zamjerki koje pripisuje Venecijancima – poput prevrtljivosti, raskalašenosti, nebrige potomstva o starijima, opaski o gospodarima s kojima se nije uputno oroditi. U brojnim se stereotipima čitaju tragovi historiografske lektire i njome potpomognute percepcije baštinjene iz povijesnoga nasljeđa među Hrvatima u Dalmaciji, a potom i sjećanja iz, vjerojatno, neposredna iskustva iz mladosti.

Lučićev pogled na zapadnu obalu Jadrana, unatoč nekim stavovima sličnim Vrančićevima, uglavnom se predstavlja kao politički pogled iznutra, dakle, sa stajališta podanika Serenissime. Potvrđuju to mnoga zapažanja i mišljenja koja se tiču odnosa prema problemima s mletačkom vlasti: akceptiranja spoznajnih rezultata njegova historiografskog rada, brige oko cenzorskih dozvola koje je trebalo ishoditi, nepriznavanja rezultata rada nekih drugih hrvatskih povjesničara (Ljubavca, Divnića, Zavorovića), kontrole korespondencije i slično.

Predodžbe o Mlečanima u žanrovski bliskim tekstovima, ali funkcionalno drukčije obilježenima i usmjerenima različitim recipijentskim skupinama potiču na revidiranje stereotipnih pretpostavki o predliberalnim oblicima identiteta zabilježenim u žanru privatne poslanice konvencionalnih razdoblja književnosti. Rezultati analize privatno iskazanih stavova u poslasticama dvojice hrvatskih uglednika trebali bi pomoći razumijevanju otkud potječu uobičajeni stavovi u književnim povijestima o tome da Mlečani nisu bili omiljeni među stanovnicima istočne jadranske obale, ali i o tome da su bili voljeni i uvažavani.

The representations of Venice and the Italian culture in the writings of humanist Antun Vrančić and historian Ivan Lučić

Summary

This article presents the results of the research on representations of Italians, and especially Venetians, in epistolography of the Early modern period, based on exemplary letters of humanist Antun Vrančić (the 16th century) and historian Ivan Lučić Trogiranin (the 17th century). In letters by Vrančić the representation of Venetians and Italian cultural values is highlighted by means of auto-representation of his own culture. In its viewpoint, this representation is complex and stratified into different stylistic registers: from miniature literary reflections on Patriotic themes (in his letters to Jacob Strada, Trankvil Andreis) or statements of high stylistic level, full of admiration for Italian culture, the statements of the kind that can be found in the letters to Jacob Strada or Magdalena Millaversi, to the conversational style and affectionately emotional tone in lines of private letters to his family, as for example to his nephew Faust. In his letters to family there are several criticisms on Venetians (such as remarks on their alleged levity, debauchery, offspring neglect of the elderly, as well as remarks on masters whom are not appropriate to make kinship relations with). In many stereotypes traces of historiographical readings are visible, as well as stereotypical perceptions assisted by these readings, inherited

from the historical heritage among the Croats in Dalmatia, and then also from personal memories, presumably originating from immediate experience in his youth. Lučić's view on the west Adriatic coast, in spite of attitudes similar to those of Vrančić, is mainly presented as a political view from the inside, therefore, from the standpoint of a subject of the Serenissima. This is confirmed by many observations and opinions concerning the treatment of problems with the Venetian government (accepting the insights of his historiographical work, worries about the censorship permits that had to be obtained, not recognizing the results of some other Croatian historians (Ljubavac, Divnić, Zavorović), control of correspondence et al.)

Representations of the Venetians in texts close by genre, but otherwise functionally different and directed to different recipient groups encourage the revision of stereotypical assumptions about pre-liberal forms of identity recorded in the genre of private epistle of the conventional literature of that period.

The results of the analysis of attitudes expressed in private letters by two Croatian dignitaries should help the understanding of the origin of usual claims in literary histories about the disfavor of the Venetians among residents of the eastern Adriatic coast, but also claims about the Venetians being loved and respected.